

BORDÁS István

A népfőiskolák múltjáról – jelen időben

 Gondolatok Sz. Tóth János emlékére

Az európai keresztény társadalom és kultúrtörténetben kimagaslóan pozitív és haladó szerepet töltenek be a népfőiskolák. Az egyetemes neveléstörténetnek kevés olyan ága van, amely ennyire egyértelműen és folyamatosan a progressziót képviselte, képviseli mindmáig. A 19. század közepére tehető dániai indulás óta a felnőttképzési ág mindvégig olyan helyet foglalt el az egyes országok felnőttképzési gyakorlatában, amely segítette a társadalmi mobilitást és hozzájárult az adott ország polgári berendezkedésének megteremtéséhez és hatékony fenntartásához. A nyugat-európai demokráciák mindmáig egyik legfontosabb alappillérei ezek. A népfőiskola egyszerre jelent intézményesült felnőttképzési rendszert, gondolkodásmódot, pedagógiai módszertant és közösségi hozzáállást, a szűkebb és tágabb emberi közösségek progresszív nemzettudatát. Sikeressége abban rejlik, hogy megtartva az eredeti – Grundtvig püspök által kidolgozott – alapeszmét, folyamatosan korszerűsödött, alkalmazkodni tudott az egyre nagyobb ütemben változó világ kihívásaihoz. A „szerencsésebb” nyugat- és észak-európai társadalmak működésének mindmáig ez az intézményrendszer az egyik alappillére.

Végigtekintve a 19. és 20. század európai társadalomtörténetén, megállapíthatjuk, hogy a népfőiskola mint eszme és intézményrendszer mindig akkor vált aktuálissá és indult virágzásnak, amikor egy-egy társadalom valamilyen oknál fogva válságba került. A válságok oka nyilvánvalóan az adott környezet erőforráshiánya volt. Ha jobban megismerkedünk a dán népfőiskola kialakulásának történeti hátterével, világosan látszik, hogy a 19. század közepének dán társadalmában igen sok hiányossággal küszködött. Ha úgy tetszik, humán erőforrás tekintetében komoly problémákkal állt szemben. Grundtvig püspök nagysága alapvetően két megközelítésből fogalmazható meg. Egyrészt abból, hogy felismerte a dán társadalom rendkívüli erőforráshiánya pótolható a legszegényebb és műveletlen rétegek képzésével. Másrészt pedig abból, hogy világossá vált számára, a tudást lehet olyan erőforrássá alakítani, amely képes egy vergődő társadalmat kiemelni szorult helyzetéből. Mindezek mellett számára az is egyértelművé vált, hogy a tudás, mint lehetséges erőforrás nem csupán a munkavégzéshez feltétlenül szükséges ismeretek összessége kell, hogy legyen. Sőt nem elsősorban az. A népfőiskola alapító, korát messze megelőző gondolatai e tekintetben arra irányultak, hogy a személyiség egészét kiteljesítő tudás az, amely képes társadalomformáló, akár gazdaságfejlesztő erővé is válni. A személyiség olyan fejlesztését látta legfontosabbnak, amely egyrészt a világ dolgaiban eligazodni tudó, cselekvő polgárok kialakulását támogatta. Másrészt pedig a közösségi cselekvés, a kis és nagy közösségekért történő munkálkodás készsége és képessége szintén elengedhetetlen e nevelési modell elvei szerint.

Látszólag kevésbé illik ide az a történelmi eseménysorozat, amely során a dán társadalom a második világháború során megakadályozta a dániai zsidók elhurcolását. Ugyanakkor,

ha a történelmi események mélyére nézünk, láthatjuk, hogy a népfőiskolai eszmék hatására átalakult dán társadalom volt képes arra, hogy spontán, de összehangolt cselekvéssel véghezvigye e történelmi tettet. Az egyes kisközösségek cselekvése éppúgy hozzájárult ehhez, mint a népükért felelősséget érző vezetők politikai kiállása. E történetben egyaránt megnyilvánul a társadalmi felelősségérzet, a szolidaritás és az emberi erkölcsiség magas foka.

A dán népfőiskolai modell sikeressége eredményezte, hogy az széles körben elterjedt Európában. Bizonyítva, hogy ez a felnőttképzési konstrukció képes a helyzetnek megfelelő válaszokat adni egy-egy társadalmi válsághelyzetre. A skandináv országok, a Benelux államok és Németország felemelkedésének fontos alappilléreivé váltak azok a felnőttképzési intézmények, amelyek követték e szervezési és módszertani modellt. Bár Európa az elmúlt másfél évszázadban számos válsághelyzetet élt át, az világos, hogy a gazdasági, társadalmi, erkölcsi válságok kezelésének kiváló eszköze a népfőiskola. A személyiség, a közösségek és az erkölcsi tartás iskolái.

Nem véletlen tehát, hogy Magyarországon a népfőiskolák elterjedésének és virágzásának korszakai egybeesnek azokkal a történelmi időszakokkal, amelyek krízishelyzetben találják ezt az országot. Bár a népfőiskolai tevékenység kezdetei a 20. század első évtizedéig nyúlnak vissza, az igazi felvirágzásra a harmincas évekig várni kellett. A történelmi folyamatok megértéséhez nem feltétlenül jó eszköz az egyszerűsítés, jelen esetben azonban mégis élünk vele. A magyar népfőiskolai hálózat két világháború közötti felvirágzása éppen annak köszönhető, hogy a társadalmi felelősséget vállaló magyar értelmiségiek válaszokat kerestek a trianoni trauma által felvetett kérdésekre. Az első világháború utáni békediktátumok súlyos válsághelyzetbe taszították Magyarországot. A gazdasági veszteségek hatalmas mivolta nyilvánvaló volt. Az elrabolt ipar, nyersanyag és közlekedési infrastruktúra súlyos hiányként nehezedett az országra. Ezek számszerűsíthetően megmutatták, hogy milyen veszteségeket szenvedett el hazánk. A népesség elvesztése szintén ténykérdés, azonban a helyzet az egyszerűen áttekinthető számokon túl is súlyos volt. Nem csupán azt jelentette a veszteség, hogy az ország népességének jelentős része az újonnan felemelkedő hatalmak hatókörébe került. Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a jól képzett magyar értelmiség jelentős része maradt a határokon kívül, és azt sem, hogy az átalakult ország társadalmi összetétele nélkülözötte a középpolgárság, illetve a képzett munkás rétegek mindennapi munkáját. A műveltségben erős, bár nem túl széles polgári, munkás-polgári réteg jelentős része az elcsatolt területeken maradt. A korábbiakhoz képest a kialakult új magyar társadalomban sokkal nagyobb arányban voltak jelen a műveletlen és vagyontalan kisparaszti vagy zsellér rétegek. E társadalmi helyzetből eredő erőforráshiány pótlására kívánták használni a népfőiskolákat azok az elkötelezett értelmiségiek, akik tevékenysége elsősorban a népies gondolathoz köthető. A két világháború között kialakuló és felvirágzó népfőiskolai rendszer tevékenysége elsősorban az egyházak hatókörében valósulnak meg. A református és a katolikus egyház által létrehozott és működtetett népfőiskolák egyaránt kínáltak erkölcsi kapaszkodót, alapvető műveltséget, közösségi élményt és nemzettudatot a benne résztvevőknek. Ez a felnőttképzési hálózat túlélt a revízió mindenkefelett álló és egyedül üdvözítő mivoltának hangsúlyozásán. A benne résztvevőknek éppúgy kínálta a társadalmi felemelkedés lehetőségét, mint az erkölcsi tartást. Talán ennek illusztrálására egyik legkiválóbb példa a sárospataki népfőiskolán tanuló egykor paraszti származású felnőtt tanuló későbbi életútja. A 30-as 40-es években a sárospataki népfőiskolára beiskolázott szegénysorsú parasztyerek jelentős része a későbbiek során is megállta a helyét. Az életvitelükben, a körülményekhez képest sikeres egykori népfőiskolások erkölcsi tartását mi sem bizonyítja jobban, hogy a kommunista diktatúra idején képesek voltak életben tartani a népfőiskola szellemiségét. Sokszor titokban folytatott munkájuk az első

lehetséges alkalommal felszínre került, és az egyik alapját képezte a népfőiskolai mozgalom újraéledésének a 80-as években. A bolsevizmus hatalomra kerülése természetesen megszüntette ezt a felnőttképzési formát, hiszen demokratikus elveiben, erkölcsiségében, a haza iránti elkötelezettségében mind-mind a hazug kommunista diktatúra tarthatatlanságát bizonyította volna.

A magyarországi népfőiskola történet újabb fejezete szintén a társadalmi erőforrások hiányához köthető. Az egykori népfőiskolások, illetve a felelősen gondolkodó értelmiségiek világosan látták, hogy a kommunista diktatúra évtizedei milyen rombolásokat végeztek a magyar társadalom szövetében. Ez egyaránt jelentett tudásbeli hiányokat, erkölcsi válságot, a közösségi elkötelezettség vérszesen rossz állapotát. Mindezeket túl a nemzettudat erős leépülését. A 80-as években egyebek mellett a népfőiskolához kötődő értelmiségiek is világosan látták ezeket a hiányosságokat. Néhányan az állampárt keretei között, mások pedig az uralkodó politikai rendszer hatókörén túl képzelték el különböző megoldásokat. A problémák orvoslásának egyik lehetséges cselekvési terepének gondolták a népfőiskolákat. A 80-as években az állampárt tudtával és hallgatólagos beleegyezésével több olyan kezdeményezés is elindult, amely a későbbiek során forrásává vált szárbaszökkenő népfőiskolai kezdeményezéseknek. A sors különös fintora, hogy míg országos szinten a népfőiskolai tevékenység ki volt szolgáltatva a kommunista párt belső harcainak, addig egyes vidéki helyszíneken a helyi felvilágosult pártvezetés elnözte a felnőttképzés ezen új formájának indulását. Nyilván persze ezt nem minden esetben jóindulatúan tették. Bizonyos esetekben nem nagyon tudták miről van szó, más esetekben a helyi hatalmi harcok eszközeként látták e kezdeményezéseket.

Ezen folyamatokban teremtett teljesen új helyzetet a rendszerváltás. A politikai hatalom demokratizálódása, sok egyéb mellett, lehetővé tette a civil kezdeményezések kibontakozását. Ezt a népfőiskolák is kihasználták és a rendszerváltást követő évek a korábbiakban elképzelhetetlen arányú fejlődést hoztak a népfőiskolák életében. Az alapvetően pozitívként értékelhető folyamat buktatói azonban hamar megjelentek. Egyrészt az eredetileg egységesnek látszó mozgalom különböző érdekek mentén szétszakadt. Másrészt a szervezés és a tartalmak szabadsága nem feltétlenül járt együtt az átgondolt stratégiák szerinti cselekvéssel. A 90-es évek közepére a kép azonban tisztulni látszott. Egyrészt létrejöttek a különböző országos szintű keretet adó szervezetek, másrészt pedig a tartalmi, módszertani kérdések is egyre csiszoltabban jelentek meg a nyilvánosság előtt. A több egyházi kötődésű kis népfőiskolai szervezet mellett kiteljesedett egy, a népfőiskolák nagy részét összefogni képes, országos szervezet, a Magyar Népfőiskolai Társaság. E szövetség mind koordináltságában, mind szakmai felkészültségében, mind pedig hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerében messze kiemelkedett a többi országos igényű szervezetek sorából. Bár a politikai támogatottság – főleg a 90-es évek elején – egyértelmű volt, az intézményrendszer megszilárdulni nem tudott. Ennek ellenére a magyar népfőiskolai mozgalom egyik virágkorának tekinthető a 90-es évek közepétől következő egy évtized. Ez egyrészt megnyilvánult a létrejövő és stabilan működő népfőiskolák számában, másrészt pedig a szakmai munka minőségében. Bár a politikai csatározások következményei nem kerültek el a népfőiskolai mozgalmat sem, a rendszer tekintélye és eredményei lehetővé tették, hogy a népfőiskola törvényi szinten is megjelenjen a magyar közművelődés területén.

Az elmúlt három évtizedre visszatekintve egyértelműen megállapítható, hogy ez az időszak olyan progresszív korszaka volt a népfőiskolák történetének, amely nem csupán szervezeti megerősítést hozott, hanem rendkívüli szakmai eredményeket is. Szakmai műhelyeibe tudott integrálni sokszor eltérő gondolkodású, de a társadalmi felelősség tekintetében egyformán elkötelezett szakembereket. Létrejöttek olyan szakmai, módszertani eredmények, ame-

lyek mindmáig korszerűnek mondható gondolkodásmódra alapulnak. A társadalmi felelősségvállalás, a polgári cselekvés, a hazaszeretet és a leszakadó társadalmi rétegek felemelkedése szempontjából alapvetően fontos tartalmi és módszertani fejlesztések műhelyei voltak ezek a népfőiskolák. E fejlesztések legfontosabb motorja és háttere a Magyar Népfőiskolai Társaság volt. Az itt végzett munka minősége, a szervezetben dolgozók felkészültsége és kapcsolatteremtő képessége, nemzetközi szinten is magasan jegyzett szervezetté tették a Társaságot. A felnőttképzés rendszerének európai szintű átalakulása, a képzési tartalmak teljes reformja a Társaság közreműködésével jelent meg a magyar közgondolkodásban. A kompetencia alapú képzési rendszerek és az ehhez kapcsolódó fejlesztések tekintetében a társasághoz kapcsolódó szervezetek messze az átlag magyar gyakorlat előtt jártak. Meggyőződésünk, hogy az ebben végzett heroikus munkán túl, ez annak köszönhető, hogy a népfőiskolai gondolat eleve tartalmazta a kompetencia alapú képzés és tanulás legfontosabb tartalmi és módszertani elemeit.

A politikai közgondolkodás és a cselekvési metódusok átalakulása súlyos következményekkel jártak nemcsak a népfőiskolai tevékenységekre, hanem az egész magyar társadalomra. E sorok szerzője meg van győződve arról, hogy a magyarországi politikai folyamatok csak is nemzetközi összefüggésben vizsgálhatók: a liberális nyugat-európai demokrácia válsága, a gazdasági világrend átalakulása, az a nagy keret, amelyen belül értelmezhető mindaz, ami Magyarországon történt az elmúlt másfél évtizedben. Ennek az átalakulásnak sok egyéb mellett a népfőiskolai mozgalom is kárvallottja lett. Ha a népfőiskolák alapeszméjét tekintjük továbbra is kiindulási pontnak (társadalmi szolidaritás, közösségi cselekvés, polgári öntudat, valódi tartalommal megtöltött nemzettudat) akkor világossá válik, hogy a kialakuló autoriter rezsim nem tekinti partnernek az ezt az elvet valló szervezeteket. A népfőiskolai szervezetek ereje az elmúlt másfél száz évben az elvi szinten megnyilvánuló következetes és erkölcsi alapokon nyugvó magatartásban keresendő. A cselekvés elsődleges mozgatója a társadalmi felelősségvállalás. Az újonnan kialakuló politikai kultúra sem ideológiai, sem erkölcsi kötődésekkel nem rendelkezik. Cselekvési stratégiájában kizárólag a közvetlen politikai, időnként a személyes hasznot tekintő motiváló erőnek. Nemzetfelfogása nem közösségi, kizárólag jól kommunikálható egyszerű jelképekben gondolkodik. Gondolataiban kirekesztő.

Nem csodálható tehát, hogy az elvi alapokon nyugvó, a minőségi kultúrát és a közösségi elveket szem előtt tartó népfőiskolai mozgalom e közegben hatékonyan működni nem tud. Tevékenységét szisztematikusan akadályozza a rendszer. Éppen mert az igazi népfőiskolai gondolat által motivált cselekvés legfontosabb feladatai továbbra is azonosak maradtak. A társadalmi felelősségvállalás által motivált gondolat az emberi tudás erőforrássá alakításában aktuálisabb, mint valaha. Bár a bolsevik politikaszervezés elvein nyugvó mindennapi hatalmi cselekvés egyre kisebb teret enged a civil kezdeményezések számára, ezeken az elveken változtatni nem szabad. Ezek eltűnése egyet jelentene a népfőiskola megszűnésével.

Joggal tehető fel tehát a kérdés, mi lehet a mai Magyarországon az igazi népfőiskolák feladata? E sorok írójának meggyőződése, hogy legfontosabb feladatként fogalmazhatjuk meg az egyre gyarapodó leszakadó rétegek támogatását, társadalmi hátrányaik mérséklését. Itt nem csupán a fizikai szegénységben élők esélynövekedéséről beszélünk. Fontos cselekvési terepe kell, hogy legyen a népfőiskoláknak az újfajta szellemi szegénység következményeinek enyhítése. Az ország nem mondhat le komplett társadalmi csoportok cselekvő erejéről. Az elitista társadalompolitika végtelenül pazarló a legfontosabb erőforrás, az emberi alkotóerő tekintetében.

A világ haladó felének számára már régen nem kérdés, hogy a képzési rendszerek legfontosabb feladatai teljesen átalakultak az elmúlt évtizedben. A képzésnek és nyilván a felnőttképzésnek is legfontosabb feladata az átalakult képzési struktúráknak való megfelelés.

A legfontosabb tudások ma már nem lexikonokban vagy egy-egy szakma konkrét fogásainak elsajátításában találhatóak. Sokkal inkább a személyiségekben. Az egyéni boldoguláshoz szükséges tudás ma már a kommunikáció készségében, a változtatás képességében, az alkalmazkodni tudás állandó meglétében, a szilárd értékrenden nyugvó személyiségben található.

Az egyre gyorsabban változó világ kihívásainak csakis biztos kapaszkodók segítségével lehet megfelelni. A népfőiskolák legfontosabb feladatai közé tartozik, hogy e kapaszkodók kialakulásában segítséget nyújtsanak. Ilyenek lehetnek a családhoz és a nemzethez tartozás alapértékei. Kialakításuk élményszerűen szükséges, oly módon, hogy azok túllépjenek a pátoszos politikai jelszavak szintjén.

Mint minden társadalmi cselekvés, így a népfőiskolai tevékenység is hordoz magában olyan buktatókat, amelyek a mindennapok szintjén jelennek meg az abban résztvevők számára. Az autoriter haszonelvű politikai kultúra magában hordozza annak lehetőségét, hogy a hatékonyság érdekében olyan erkölcsi döntéseket kell hozni, amely ellentétes a népfőiskolai cselekvés alapelveivel. Alapvető erkölcsi kérdés tehát, hogy milyen szinten és meddig kollaborálunk az aktuális politikai rendszerrel. Főleg abban az esetben, ha annak elvei ellentmondanak a népfőiskolák alapelveinek. A társadalmi igények változása, a kommercializálódása felveti azt a dilemmát, hogy mennyiben kell azoknak megfelelni. Mennyiben kell ragaszkodni a minőség és az érték alapvető elvi követelményeihez?

Az új generációk elérésének alapvető dilemmája az, hogy a kialakult társadalmi kommunikáció egészen új közlési struktúrákat igényel. Ezek sok esetben a hagyományos módszertannal nem írhatók le. Az értékelvű társadalmi megközelítés mennyiben marad meg az eredeti tartalomnál akkor, ha megpróbáljuk átfordítani azokat az új kommunikációs struktúra nyelvezetére? Ugyanazok maradnak-e az értékek, ha azokat ebbe az új közegbe helyezzük be? Alapvető dilemma tehát, hogy a több mint másfélszáz éves népfőiskolai gondolat és azok legfontosabb tartalmi mennyiben értelmezhetőek és milyen struktúrában fogalmazhatók újra az egyre gyorsabban változó világ körülményei között?

E kérdések azonban nem csupán egy népfőiskolai cselekvésben gondolkodó, azért felelősséget érző értelmiségi töprengései lehetnek. Úgy tűnik, minden olyan gondolkodó számára felvethető dilemmák ezek, akik kultúrában, minőségben, társadalmi szolidaritásban és nemzetben gondolkodnak a 21. század elején, itt, Magyarországon.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Színházművészek és filmművészek pártkongresszusi felszólalásai (1946–1988)

I. Bevezetés

A 20. század második felében Magyarországon az 1945–48-ben Magyar Kommunista Párt (MKP), 1948–56-ban Magyar Dolgozók Pártja (MDP), 1956–89-ben Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven működő állampárt, illetve annak vezetői gyakorolták a kizárólagos hatalmat. A jelen forrásközleményben a politikai iránymutatás és propaganda szempontból legfontosabb pártrendezvényeken, a kongresszusokon és országos konferenciákon elhangzott színházi és filmes tárgyú hozzászólásokat vesszük szemügyre, azzal a céllal, hogy adalékokkal szolgáljunk a művészetpolitika működési mechanizmusának bemutatásához.¹

A kongresszus a szovjet típusú kommunista pártoknál a legmagasabb szintű programalkotó, szervezeti szabályozó és tisztújító fórum volt. Általában 3–5 évenként hívták össze, a ciklusok tágulása a politikai rendszer konszolidáltságának fokát, a rendszer (vélt) stabilitását jelezte. A kongresszusok számozása kifejezte a Kádár-rendszer kontinuitást hirdető felfogását, amennyiben 1959-ben az MSZMP e néven tartott első kongresszusát VII. sorszámmal látták el, jogutódként vállalva a KMP/MKP három és az MDP további három hasonló tanácskozását.

Kritikus történelmi periódusokban két kongresszus között országos pártértekezletnek volt helye, amely formálisan nem a kongresszusi határozatok szintjén, de ténylegesen ugyanolyan joghatással dönthetett a szükséges szervezeti és személyi változásokról. A magyar párt történetében három ilyen konferenciáról beszélhetünk: az MKP 1945. májusi, valamint az MSZMP 1957. júniusi és 1988. májusi országos értekezleteiről. Ha a dátumokra tekintünk, a rendkívüli körülményeket aligha kell magyarázni.

A továbbiakban az egyszerűség kedvéért mindkét fórumra a 'kongresszus' kifejezést használom. A tanácskozások adatait hely hiányában nem sorolom fel, erről rendelkezésre állnak összefoglaló művek és nyomtatásban megjelent kongresszusi jegyzőkönyvek.²

A kongresszusokon szavazati jogú és tanácskozási jogú küldöttek vettek részt. Az előbbieket a megyék, a fővárosi kerületek és a kiemelt (megyei jogú, illetve nagyüzemi) pártszervezetek tagjai választották, az utóbbiakat a legfelső pártvezetés hívta meg állami tisztségük, közéleti befolyásuk miatt, vagy egyszerűen politikai propaganda céljából. A szavazati jogú kongresszusi küldöttek létszáma 1946–54-ig 386–796 fő, 1959–85-ig 554–935 fő között mozgott. Külön kategóriát képeztek a külföldi kommunista pártok képviselői, első helyen mindig a Szovjetunió Kommunista Pártjával. A kongresszus aktuális fontosságától függően a delegációk élén a testvérpártok legfelső vagy alacsonyabb szintű vezetői álltak. Országos értekezletre külföldieket nem hívtak meg.